

схемами. Наприклад, подана репродукція давньоєгипетського розпису, де учні бачать, як людина обробляла поле під пекучим сонцем і у що була одягнута, а поруч малюнок історичної реконструкції сім'ї стародавніх германців, озброєних і вдягнутих відповідно до їхнього клімату. У підручнику для 6 класу учням, наприклад, пропонується завдання: «Знайди на карті стоянки первісних людей. У яких регіонах України вони розташовані? Як особливості географічного розташування впливали на життя цих людей?».

Таке вміння теж передбачає використання карти для характеристик і порівняння економічного, політичного, соціального розвитку земель, регіонів, країн у відповідні історичні періоди, оцінки масштабності подій, явищ, процесів, з'ясування причин територіальних переподілів держав та їх наслідків для суспільства. Розгляд кожної з цивілізацій у 6 класі починається з аналізу карти для встановлення її територіального положення, особливостей клімату і природних умов, їхнього впливу на спосіб життя людей. Від теми до теми ступінь самостійності учнів у виконанні таких завдань збільшується, а завдання ускладнюються. Наприкінці 6 класу бачимо в підручнику навіть завдання досить високого рівня. Так у темі «Римська імперія у III–IV ст.», де учням пропонується обговорити в класі наростаючу на той час регіональну кризу, перед ними ставиться, зокрема, й завдання, використовуючи карту, дослідити: «Як масштаби території Римської імперії впливали на її внутрішню і зовнішню політику? Які кризові наслідки це мало для держави?».

Новим у низці просторових умінь учнів є «пояснювати, що таке громадський простір та його значення для суспільства». У підручнику для 5 класу вперше вводиться поняття «громадський простір» із зіставленням його з поняттям «особистий простір людини». Далі на деяких уроках діти обговорюють характеристики громадських просторів сучасності. У 6 класі учні систематично звертаються до поняття «громадський простір», порівнюють влаштування цих просторів у різних цивілізаціях і зв'язок цього явища із способом життя представників цієї цивілізації. Наприкінці 6 класу вони знов повертаються вже з новими знаннями до аналізу сучасних громадських просторів.

Отже, запорукою розвитку географічно-просторових уявлень учнів є систематичність цієї роботи на уроках. Для цього підручники курсу для 5 і 6 класів створюють всі можливості, адже необхідні карти і картосхеми вміщені безпосередньо в підручниках і супроводжуються необхідними інструкціями і завданнями для учнів.

5.1.5. ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО»

Серова Галина Володимирівна

кандидат педагогічних наук

С талий розвиток як модель людського розвитку передбачає значні зрушення в екологічній, економічній та соціальній сферах життя суспільства, спрямовані на такий спосіб задоволення потреб кожної людини і людства в цілому, який забезпечує сталість природних систем та довілля як для нинішнього, так і для майбутніх поколінь. Україна приєдналась до глобального руху країн-членів ООН із забезпечення сталого розвитку і започаткувала інклюзивний процес адаптації Цілей сталого розвитку (ЦСР) для встановлення стратегічних рамок національного розвитку України на період до 2030 року¹.

У вимогах до обов'язкових результатів навчання на основі компетентнісного підходу ДСБСО серед іншого визначено усвідомлення учнями важливості збереження природи для забезпечення

¹ Цілі сталого розвитку: Україна. Завдання та індикатори 2017. URL : <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/sustainable-development-goals--targets-and-indicators.html>

сталого розвитку суспільства. Загальне поняття сталий розвиток об'єднує три складники: економічний, соціальний, екологічний. Це передбачає введення в освітній процес таких понять, як моделі виробництва та споживання, громадянство, мир, етика, соціальна справедливість, відповідальність у локальному та глобальному контексті, демократія та управління, правосуддя, безпека, права людини, гендерна рівність, полікультурність, багатоперспективність минулого й сьогодення, захист довкілля, управління природними ресурсами та біологічне і ландшафтне різноманіття.

Як компонент формування громадянської компетентності учнів, принципи сталого розвитку є підґрунтям розуміння можливості гармонійно поєднувати інтереси окремої людини, груп людей і всього суспільства в соціальному, економічному, екологічному вимірах, а також моделювати свою поведінку як активного і відповідального представника громадянського суспільства. Ця проблематика є важливою частиною змісту навчання історії та громадянської освіти, що відображено у вимогах до обов'язкових результатів навчання учнів за предметами/курсами відповідної освітньої галузі.

Конкретні результати навчання учнів 5–6 класу в контексті сталого розвитку полягають у спроможності «виявляти чинники, що впливають на заняття людей, спосіб ведення господарства, соціальний устрій (клімат, географічне розташування, доступ до природних ресурсів)», та, базуючись на цьому, пояснювати з допомогою вчителя «виклики, які стоять перед людиною, суспільством у різних природних середовищах» і «наводити приклади впливу діяльності людини на навколишнє середовище в часі і просторі, взаємодії людини та природи», обговорювати те, «як громадяни та уряди можуть сприяти сталому розвитку», а головне, діяти для збереження довкілля (Додаток 18 ДСБСО).

Визначені положення відображені у МНП інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 5–6 класу закладів загальної середньої освіти (автори: О.І. Пометун, Т.О. Ремех, Ю.Б. Малієнко, П.В. Мороз). Звертаємо увагу, що змістовий компонент курсу містить тематичні блоки інформації, які розкривають міжпредметні для освітньої галузі категорії та поняття щодо взаємозалежності розвитку суспільства, господарства, культури, діяльності людини і стану навколишнього природного середовища. Ці положення реалізовані у підручниках інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 5 класу (автори: О.І. Пометун, Ю.Б. Малієнко, Т.О. Ремех) і 6 класу (автори: О.І. Пометун, Т.О. Ремех), розроблених відповідно до названої МНП і побудованих за однією методичною моделлю. Громадянськознавчі уявлення учнів і розуміння ними контексту сталого розвитку суспільства формуються й розвиваються у процесі розв'язання системи міжпредметних завдань на уроках курсу на основі відповідних знань і мисленневих операцій учнів.

Пропонуємо фрагменти МНП і підручників для 5 і 6 класу, де розкрито питання сталого розвитку (таблиці 1, 2).

Таблиця 1

Питання сталого розвитку у програмі і підручнику «Досліджуємо історію і суспільство» для 5 класу

Очікувані результати навчання учнів за програмою	Зміст за програмою	Теми в підручнику	Міжпредметні завдання і запитання в підручнику
Розповідає про унікальність і неповторність кожної людини, зв'язок людини і суспільства	Вступ. Людина. Суспільство. Історія Людина серед людей. Суспільство	§ 1. Як живуть люди у спільнотах і суспільстві? 2. Що об'єднує людей у спільноті і суспільство	<ul style="list-style-type: none"> • Що таке суспільство? • У які спільноти об'єднувались люди у минулому і об'єднуються сьогодні?

<p>Виявляє вплив діяльності людини на навколишнє середовище; висловлює оцінні судження щодо їх взаємодії</p>	<p>Розділ 1. Історичний час і простір</p> <p>Взаємодія людини і природи.</p>	<p>§ 4. Як пов'язані історія і простір</p> <p>1. Яким є простір життєдіяльності людини</p> <p>3. Як пов'язані людина і довкілля</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Чому Землю називають спільним домом природи і людства? • Як пов'язані місцевість, де живе людина, і спосіб її життя? • У чому полягає взаємозв'язок людини і природи? Чи завжди поведінка та спосіб життя людини завжди є дружнім щодо природи? • Визначте кілька причин, чому людська діяльність у минулому і сьогодні часто шкодить природі. • На основі інфографіки поясни, чому зараз так багато людей занепокоєні станом довкілля. • Як змінювався вплив людини на природу від минулого до тепер? • Які правила дружньої поведінки людини щодо природи ти можеш запропонувати?
<p>Пояснює, як життя людини і суспільства залежить від природних змін, науково-технічних винаходів, соціальних обставин</p> <p>Виявляє чинники, що впливають на заняття людей, спосіб ведення господарства, соціальний устрій (клімат, географічне розташування, доступ до природних ресурсів)</p>	<p>Розділ 4. Історія навколо нас</p> <p>Зміни в житті людини і суспільства. Чинники змін. Зв'язок минулого і сьогодення</p> <p>Господарство, підприємництво</p> <p>Місто і село: від виникнення до сучасності</p>	<p>§ 20. Навіщо людина господарює і заробляє гроші</p> <p>1. Чому і як виникло господарство</p> <p>3. Як і чому люди займаються підприємництвом</p> <p>§ 21. Як змінювалися село і місто від минулого до тепер</p> <p>1. Як жили мешканці села в минулому.</p> <p>2. Як жили люди в містах.</p> <p>3. Як розвиваються сучасні села і міста</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Як люди господарювали в минулому і господарюють нині? • Що таке привласнювальне і відтворювальне господарство? • Спрогнозуй, які види підприємницької діяльності будуть актуальними в майбутньому. Чому? • Чим займалися мешканці села в минулому? • Як і з часом змінювались міста? • Що змінюється у містах і селах у наш час? • Навчальний проєкт «Як зберігати міста і села нашої Батьківщини»

<p>Описує і характеризує за певним алгоритмом пам'ятку природи, історії та культури</p> <p>Порівнює однотипні пам'ятки історії, природи та культури і пояснює їх значення</p> <p>Дотримується визначених правил і пропонує у разі потреби зміни до них під час організації подорожей для пізнання пам'яток історії та культури, туристичних об'єктів, а також для прогулянок і відпочинку</p>	<p>Розділ 5. Розмаїття України Історичні та природні заповідники</p> <p>Зв'язок минулого, теперішнього і майбутнього в житті людини та суспільств</p>	<p>§ 28. Навіщо і чому створено заповідники</p> <p>1. Які природні та історико-культурні заповідники існують в Україні</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Навіщо створюють природні заповідники? Чому заповідники називають історико-культурними? • На прикладі вибраного природного / історико-культурного заповідника поясни, чим вони дивували людей в минулому і подовжують вражати нині
---	--	--	---

Таблиця 2

**Питання сталого розвитку у програмі і підручнику
«Досліджуємо історію і суспільство» для 6 класу**

Очікувані результати навчання учнів за програмою	Зміст за програмою	Теми в підручнику	Міжпредметні завдання і запитання в підручнику
<p>Наводить приклади впливу діяльності людини на навколишнє середовище в часі і просторі, взаємодії людини та природи</p> <p>Визначає наслідки впливу людини на довкілля у минулому і сьогодні</p> <p>Критично осмислює ризики, пов'язані із шкодою для навколишнього середовища</p> <p>Розповідає про цілі сталого розвитку</p> <p>Обговорює те, як громадяни та уряди можуть сприяти сталому розвитку</p> <p>Діє для збереження навколишнього середовища</p>	<p>Розділ V. Людина у довкіллі, суспільстві, державі в минулому і тепер</p> <p>Вплив людини на довкілля в минулому і тепер</p>	<p>Розділ 5. Людина в природі, суспільстві, громаді, державі</p> <p>§ 44–45. Як співіснують людина і природа від минулого дотепер</p> <p>1. Як природа впливає на життя людини й суспільства.</p> <p>2. Яким є вплив людини на довкілля в минулому й тепер.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • У чому полягає взаємозв'язок людини з навколишнім середовищем? Чому він важливий для будь-якої цивілізації як у минулому, так і нині? • Складіть план «Вплив природних умов на життя суспільства в історії» • Чому і як людство впливало на природу протягом своєї історії? Поясни свою думку на прикладах? • Визнач етапи взаємодії людства і природи. У чому особливості кожного з НИХ

<p>Бере до уваги і зважає у власній поведінці на інтереси класної та інших спільнот, до яких належить</p> <p>Оперує поняттям «самоврядування», наводить приклади з історії та сьогодення</p> <p>Спільно з однолітками</p> <p>усвідомлено бере участь у громадських заходах</p> <p>Визначає способи власної співучасті в житті класу /закладу освіти / родини / місцевої спільноти</p>	<p>Сталий розвиток – від ідеї до повсякдення.</p> <p>Глобальні цілі і поведінка людини</p> <p>Спільнота, громада в минулому і тепер.</p> <p>Самоврядування. Громадські ініціативи</p>	<p>3. Чому сталий розвиток важливий сьогодні і в майбутньому.</p> <p>4. Що таке Глобальні цілі сталого розвитку ООН</p> <p>§ 46. Яка роль громади в житті людей і суспільства</p> <p>1. Чому громада важлива для людини в минулому й тепер.</p> <p>2. Що таке територіальна громада і місцеве самоврядування.</p> <p>3. Навіщо потрібні громадянські ініціативи</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Що таке сталий розвиток? Яких сфер життєдіяльності людей він стосується? • На основі схеми поясни складники сталого розвитку. Наведи приклади таких змін. Чому ухвалені ООН Цілі сталого розвитку називають глобальними? • Обери одну з Цілей сталого розвитку і поясни її суть. Як досягнення обраною тобою цілі сприятиме сталому розвитку нашої планети і досягненню інших цілей? • Що означає – людина істота соціальна? Чому люди утворюють громади? Як об'єднувались люди у минулому, а як – нині? • Яку роль в житті людей відіграє територіальна громада? Що означає і чому виявляється самоврядування? • Що розуміємо під громадською ініціативою? Чому це важливо для демократії в Україні? • Обговори з однокласниками/ однокласницями нагальні проблеми життя вашої територіальної громади, які можна розв'язати, ініціювавши соціальний проєкт
---	---	---	---

Пропоновані в таблицях вище завдання й запитання вчитель може використати на уроках предметів/курсів громадянської та історичної освітньої галузі незалежно від того, за яким підручником працюють його учні.

Отже, розроблений зміст і методичний апарат інтегрованого курсу «Досліджуємо історію і суспільство» для 5–6 класу забезпечують опрацювання здобувачами освіти і вчителем тематики сталого розвитку і досягнення очікуваних результатів навчання відповідно до ДСБСО на основі поєднання знанневого, смислового й діяльнісного компонентів.

5.2. ІМПЕРСЬКИЙ ДИСКУРС У ЧИННІЙ ПРОГРАМІ

«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ», 10 КЛАС¹

Малієнко Юлія Борисівна

кандидат педагогічних наук

У 2022–2023 навчальному році були запроваджені оновлені програми з історії України та всесвітньої історії. У минулорічних методичних рекомендаціях ми аналізували загальні, наскрізні програмові трансформації. Наразі пропонуємо вам тлумачення змін, які стосуються ра-

¹ Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 232 с.